

УДК 141.3/4

Снітько Д. Ю., Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОНТОЛОГІЇ СЦІЄНТИЗМУ ТА РЕЛІГІЙНОЇ ФІЛОСОФІЇ В XX столітті

Осмислюються онтологічні аспекти сцієнтизму та релігійної філософії Заходу у XX ст. Особливу увагу приділено співвідношенню емпіричних та метафізичних складових зазначених онтологічних парадигм, а також проблемі онтологічного релятивізму та його зв'язку із антропологічними дослідженнями.

Ключові слова: буття, сцієнтизм, метафізика, релятивізм, телеологія, людина.

Снітько Д. Ю., Днепропетровский национальный университет
железнодорожного транспорта им. акад. В. Лазаряна

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОНТОЛОГИИ СЦИЕНТИЗМА И РЕЛИГИОЗНОЙ ФИЛОСОФИИ В XX ВЕКЕ

Рассмотрены онтологические аспекты сциєнтизма и религиозной метафизики Запада в XX в. Особенное внимание уделено соотношению эмпирических и метафизических составляющих указанных онтологических парадигм, а также проблеме онтологического релятивизма и его связи с антропологическими исследованиями.

Ключевые слова: бытие, сциєнтизм, метафизика, релятивизм, телеология, человек.

Snit'ko D. Yu., Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport
named after academician V. Lazaryan

COMPARATIVE ANALYSIS OF ONTOLOGY SCIENTISM AND RELIGIOUS PHILOSOPHY in XX century

This article considered the ontological aspects of philosophy by XX century's western scientism and religious metaphysics. Specially attention concentrated of the empirical and metaphysical components of the seontological paradigms, and also of the problem of ontological relativity and relations with the anthropological investigations.

Key words: being, scientism, metaphysics, relativity, teleology, human.

Релятивізм постає головною ознакою сучасної культури, науки та філософії [1], причиною чого стала відмова від класичних уявлень про істину та буття. Очевидно, що онтологічний релятивізм є однією з головних причин

кризи класичних цінностей в сучасній культурі. Разом із цими трансформаціями виникає запит на інваріантні засади буття як світоглядних підвалин людської діяльності.

У XX ст. перегляд цінностей відбувався, зокрема, на тлі протистояння релігійної метафізики та сцієнтизму, одним із пунктів дискусії

яких була саме онтологічна проблематика. Актуалізація релігійної філософії ХХ ст. була пов'язана саме із антиметафізичними настановами сцієнтизму і в цьому контексті видається можливим звернення до християнської онтології в якості можливої альтернативи релятивістському вченню про буття, що поширилося в сучасній філософії.

Досліджень, присвячених онтології в сучасній християнській філософії, не багато. Заслужують на увагу праці В. Гараджі, Г. Гівішвілі, А. Грюнбаума, Б. Губмана, Д. Кір'янова, А. Малера, М. Стадника, Т. Человенка, в яких критично оцінено варіанти теїстичного тлумачення буття. Бракує робіт, у яких була б достатньо ґрунтовно осмислена онтологічна проблематика в контексті дискусії сцієнтистської методології та релігійної метафізики. Дана стаття є спробою вперше детально порівняти сцієнтичну та релігійно-філософську онтології Заходу в ХХ ст.

Метою дослідження є порівняльний аналіз сцієнтичної та релігійно-філософської онтології ХХ ст. Для реалізації мети необхідно проаналізувати особливості онтології в сцієнтизмі та релігійній метафізиці та дослідити можливості релігійної метафізики для досягнення інваріантних характеристик буття.

Об'єктом дослідження виступає сцієнтична та християнська західні філософії ХХ ст. Предметом дослідження є онтологічна тематика вказаних світоглядних парадигм.

Основи сучасної наукової онтології було закладено в Європі ще в епоху Нового часу емпіричними дослідженнями Д. Г'юма та Д. Берклі. Релятивістські тенденції, що містилися в згаданих теоріях, мали своє продовження через І. Канта в подальшій філософії. По-новому ця тема актуалізувалася в ХХ ст. у рамках сцієнтизму (передусім, у неопозитивізмі та постпозитивістських теоріях науки К. Поппера, І. Лакатоса, М. Полані та ін).

Саме в першій половині ХХ ст. феномен «сцієнтизму» утвердився в якості сталої світоглядної парадигми (сам термін увів до наукового обігу Ф. А. фон Хайек). Особливістю сцієнтизму була переконаність в особливій прогресивній ролі природничо-наукової, емпіричної методології в досягненні дійсності та перенесен-

ня цієї методології на дослідження всіх сфер буття [2, с. 1]. Відповідно до такої настанови, учення про реальність поставало в теоріях сцієнтистів як вчення про «об'єктивні» факти, які можна емпірично зафіксувати і перетворити в наукове знання. Відтак, учення про буття в сцієнтизмі замінюється фізикалізмом, – тобто вченням про матеріальні об'єкти, у рамках якого «тіла» постають в якості «парадигмальних об'єктів», а буття загалом постає як сукупність зовнішньо-презентованих, емпіричних тіл. Звідси і потужний антиметафізичний настрій як прагнення упорядкувати наукові висловлювання за критеріями об'єктивності та істинності.

Прагнучи очищення науки від «метафізичних» положень, представники неопозитивізму (М. Шлік, Б. Расел, А. Айєр, У. Куайн та ін.) оголошували фікцією певні трансцендентні поняття: по-перше, «річ-у-собі» (тобто, надфеноменальне в речах) та, по-друге, поняття «реальної дійсності», вважаючи останнє відносним, таким, що вибудовується лише в контексті певної суб'єктивної картини світу.

Під «істиною» в неопозитивізмі малася на увазі не істина буття, а відповідність мовних висловлювань фактам. За такою логікою, маємо справу навіть не з самим буттям, а радше із нашими висловлюваннями про нього. Зв'язок же мови і буття для неопозитивістів є питанням відкритим, оскільки стосовно цього не можна дати однозначної відповіді.

Отже, «речі» і «факти» поставали в теоріях сцієнтистів як суто інтелектуальні конструкції, бо, за переконанням неопозитивістів, не можна знати нічого про саму річ окрім тих вражень, які вона спричиняє на нас, та тих зв'язків між речами, що їх творить людський розум через мову. А тому, логічним є висновок про те, що «научная система, онтология и все остальное представляют собой созданное нами концептуальное средство, связывающее один чувственный стимул с другим» [3].

Таким чином, онтологія розчиняється в релятивістській гносеології. Сцієнтизм фактично має справу не з самим буттям, а з формальною, гіпотетичною структурою, що відображує світ у наукових теоріях. Будь-яка картина світу за такою логікою постає лише як відносне знання, що виявляється, за влучним висловом Ж. Марри-

тена, «концептуальною символізацією» світу [4, с. 27].

Недоліки неklasичних наукових теорій було частково усвідомлено через постпозитивістське осмислення науки і вже, починаючи із 60-х років ХХ ст., у результаті активних спроб побудови нової світоглядно-наукової парадигми, відбувається становлення постмодернізму та постнеklasичної науки.

З одного боку, можна говорити про радикальну відмінність між настановами постмодерну та неопозитивізму (наприклад, ацентризм та ствердження ризоматичних уявлень про істину як плюралізм підходів та концепцій). Проте, з іншого боку, постмодернізм фактично продовжує емпіризм та релятивізм сциєнтистської онтології (наприклад, онтологічні розвідки М. Фуко, Ж. Дельоза чи А. Бад'ю) [5, с. 69].

У сучасних наукових теоріях онтологічний релятивізм також має потужний вплив. Так, «антропний принцип», що поширюється в сучасній науці, демонструє зближення суб'єктивно-антропологічної та онтологічної проблематики і демонструє рух науки в напрямку релятивізму. Очевидно, що однією з основних рис сучасного постнеklasичного наукового знання про світ виступає «концептуалістика», залежність знання про світ від «концептів», світоглядних парадигм, що історично створюються в процесі суспільної комунікації.

На противагу сциєнтизму, уявлення про буття в західній релігійній філософії (неотомізм, християнський еволюціонізм та екзистенціалізм) не обмежувалося сферою емпіричного і претендувало саме на адекватне відображення буття в рамках власної онтології.

Одним із принципів положень християнської онтології було ствердження над емпіричних сутностей. Так, представники неотомізму наголошували на тому, що є два онтологічні плани реальності речей. Якщо сциєнтизм акцентує на «зовнішньому» речей, то релігійна метафізика цим не задовольняється, піднімаючи питання про їх сутність, що стосується до сфери «речей-у-собі»: «Вещи имеют свое внутреннее, свою, так сказать, «сокровенность» [6, с. 158].

На противагу сциєнтистському фізикалізму та звинуваченню, що християнська філософія

традиційно оперує штучними статичними категоріями, підкреслимо, що більш важливою для філософії неотомізму, наприклад, видається категорія «існування», що відображує динамічний процес буття сущого. Справді, буття постає в неотомістів у якості динамічного, на противагу сциєнтистському фізикалізму із його статичними «тілами-об'єктами».

Крім того, сциєнтизм, спираючись на об'єктивні факти і визнаючи лише фактуальні причинно-наслідкові зв'язки, видаляє із власного дискурсу і таке метафізичне поняття як «кінцева причина» (telos). Всі предмети розглядаються лише в аспекті їх емпіричної даності. Натомість, у рамках християнської онтології, буття, як створене Богом, має певну телеологію, що розкривається через поступ буття від акту творення до його останньої смислової мети, втілюючи задум Абсолюту, відображений у текстах Одкровення. Телеологія дозволяє говорити про буття не тільки в його актуальній даності та об'єктивності, але і в контексті питань про смисл буття та людську екзистенцію. Саме про це, зокрема, свідчить думка К. Войтили: «Чем больше человек постигает действительность и мир, тем в большей степени он осознает себя как единственное в своем роде существо, а вместе с тем для него все болем насущным становится вопрос о смысле вещей и своего собственного существования» [7].

Сциєнтистські концепції, разом із своїми релятивістськими онтологіями, базуються на унікальності істот і речей, а на їх видовій загальності, не на пошуках цінностей та смислів, а на об'єктивних закономірностях. Проте, недоречно вилучати телеологію і тези про унікальність людського буття із онтологічного вчення загалом. У контексті сучасної антропологічної кризи християнська телеологія видається дуже актуальною. П. Гайденко справедливо зауважує, що хібною класичної наукової раціональності постає саме елімінація телеології, і разом з тим, онтології із вчення про світ та перетворення природи на об'єкт для вивчення і використання [8, с. 6, 14]. Саме тому, розв'язання проблем наукової раціональності, пов'язаних із пізнанням світу природи та світу людини, можливе саме через повернення до наукового дискурсу онтологічних і телеологічних

елементів, здатних повернути осмисленість у світогляд сучасної людини. Цінність метафізичної онтології полягає саме в тому, що вона здатна досягнути реальність на всіх її рівнях та знаходить у них мету, цінність та смисл.

У сучасну культуру ввійшло усвідомлення тісного взаємозв'язку людини із буттям, оскільки людина як «просвіт буття» (за висловом М. Гайдеггера) є істотою, що уможливує існування буття як такого. На основі уявлення про онтологічну вбудованість людського існування в буття Всесвіту, створеного Богом, у рамках неотомізму стверджується наявність в людині певного «природного закону», що відповідає вічному «божественному закону» [9, с. 267]. На протигагу сцієнтистському релятивізму, релігійно-філософська думка апелює до інваріантних характеристик буття. Однак, залишається відкритим питання, яким чином можна обґрунтувати метафізичне вчення про буття?

Очевидно, апологія християнської онтології є можливою саме як апологія «першої філософії», метафізичного вчення про найзагальніші принципи буття, про його першооснови, адже питання про буття загалом чи питання про Бога є саме такими першоосновами. Саме вони ігноруються сцієнтизмом, що зосереджується на матеріальних явищах і предметах у їх емпіричній даності. Однак, буття не зводиться до сукупності предметів чи структур атомів, воно включає як свій неодмінний елемент людське мислення і людське існування, на чому наполягав М. Мамардашвілі. Думка людини не задовольняється лише емпірично даним, а потребує відповідей про інваріантні смисли.

Справді, здатність людського розуму до метафізичного способу мислення як узагальнення до рівня абстрактно-ідеальних понять виявляється навіть на побутовому рівні. По суті, такі твердження як «книжкова шафа є» чи «Бог є» не відрізняються, оскільки в даному випадку йдеться про узагальнені цілісності, що, утім, не дані лише як емпіричні факти. Адже, насправді, перед нами може бути зовсім не «книжкова шафа», а сукупність різних предметів – книг на шафі, полицок і дверцят шафи.

Якщо схильність мислити метафізично є настільки звичайною для людини і лежить в

основі її уявлення про світ, то метафізика може бути цілком виправданою в якості природної людської здатності до абстрактного мислення, трансценденції. Метафізичні судження про буття є, по суті, узагальненням, «збиранням» феноменів буття, не даною у своїй цілісності емпірично, проте розпорошеною у своїх проявах. Адже, у мові трапляються такі поняття, що не мають своїх денотатів в емпіричному світі, проте вони зовсім не позбавлені смислу; такі поняття позначають, надчасові, надемпіричні сутності. І якщо в сцієнтизмі було заперечено тезу про тотожність буття та мови (що відверто визнавалася лише концептуальною схемою реальності), то у філософії неотомізму, наприклад, ця теза була підтримана: буття співпадає із тим, що можливо схопити і презентувати мовою [10].

У сцієнтистському підході, на нашу думку, реальність зводиться до емпіричного, феноменально даного буття. Проте, очевидно, що завжди зберігається можливість «буття, що-непоказує-себе», усупереч явищу, оскільки явища ніколи не проявляються в повній цілісності їх ряду із відповідною тотальною явленістю буття, на чому наголошував Ж.-П. Сартр [11, с. 22]. Буття завжди зберігає свою прихованість, – таким чином людському сприйняттю стає доступною лиш певна риса буття, явлена у феномені.

Враховуючи зазначене, метафізична теза про існування надемпіричних вимірів буття може бути виправдана та поставлена поруч із наукою в правах на створення картини світу. Неможливо взагалі жорстко розмежовувати і протиставляти науку і християнську метафізику, адже християнство було і залишається світоглядним та культурним підґрунтям європейської науки. Вважаємо, необхідно розглядати можливості поєднання наукових та метафізичних здобутків у галузі онтології, на чому наголошували і християнські мислителі (Т. де Шарден, Е. Корет, Е. Жильсон та ін.).

Зрештою, слід зауважити, що заслугою сцієнтичного типу мислення є те, що завдяки йому було актуалізовано низку проблематичних питань, які змогли знайти шляхи свого розв'язання через конструктивну критику сцієнтизму з боку представників релігійної мета-

фізики. Онтологічний релятивізм визнається як методологічна настанова і має допоміжний, а не абсолютний характер, так само, як і сциєнтистська онтологія загалом.

Отже, буття в рамках релігійної метафізики Заходу ХХ ст. розглядалося ширше, ніж у сциєнтизмі, а саме: християнські мислителі зосередились на динамічному характері буття, неможливості редукції буття до емпірично даних статичних об'єктів і структур, стверджуючи тотожність мови і буття, що, зрештою, не залишало місця онтологічному релятивізму. Крім того, телеологія в християнській онтології заперечує світоглядний релятивізм і демонструє радикальний зв'язок людини та буття. Враховуючи зазначене, християнська метафізика може суттєво доповнити наявну наукову картину світу.

Очевидно, що адекватне вчення про людину не можливе без адекватного вчення про буття. Нині спостерігається зближення антропологічної та онтологічної проблематики, тому необхідність дослідження цього зв'язку набуває особливої актуальності. Зокрема, важливими і перспективними, проте мало дослідженими виявляються онтологічні засади людської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левин, Г. Д. Современный релятивизм / Г. Д. Левин // Вопросы философии. – 2008. – № 8. – С. 73–82.
2. Sorell, T. Scientism. Philosophy and the infatuation with science. / T. Sorell. – London; New York : Taylor&Francis e-Library, 2003. – 206 p.
3. Куайн, У. Вещи и их место в теориях. / У. ван О. Куайн // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). – М. : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 322–342.
4. Маритен, Ж. Знание и мудрость / Жак Маритен // Знание и мудрость. – М. : Научный мир, 1999. – С. 7–32.
5. Куцепал, С. В. Французька філософія другої половини ХХ ст.: дискурс із префіксом «пост-» : монографія / С. В. Куцепал. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 324 с.
6. Тейяр де Шарден, П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден; [пер. с фр. Н. А. Садовского; сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов] // Феномен человека : Сборник очерков и эссе. – М. : Издательство АСТ, 2002. – С. 133–430.
7. Войтила, К. FIDES ET RATIO (Вера и Разум) [Электронный ресурс] / Иоанн-Павел II. – Режим доступа: http://www.catholic.uz/holy_material.html.
8. Гайденко, П. П. Проблема рациональности на сходе ХХ века / П. П. Гайденко // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 3–14.
9. Губман, Б. Л. Неотомистская антропология и ее эволюция / Б. Л. Губман // Буржуазная философская антропология ХХ века. – М. : Наука; АН СССР Ин-т философии, 1986. – С. 264–279.
10. Жильсон, Э. Томизм. Введение в философию св. Фомы Аквинского [Электронный ресурс] / Э. Жильсон; [пер. с фр. Г. Д. Вдовиной]. – Режим доступа: http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/tomizm/.
11. Сартр, Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменальной онтологии / Ж.-П. Сартр; [пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко]. – М. : Республика, 2000. – 639 с.

Надійшла до редколегії 06.03.2012.

Прийнята до друку 12.03.2012.